

Egy megfejtetlen rejtvény

Szent Borisz, Gleb és Erasmus
Ján Kollár 582. szonettjében

1. Textus és vizualitás a 19. századi nemzeti emblematizmusban

A 19. századi kultúrtörténet első két évtizede Közép-Európában bizonyosan nem tartozott azon időszakok közé, amelyeket az írott szó és a vizuális művészetek szoros kapcsolatával lehetne jellemezni. Ennek egyik oka talán abban rejlik, hogy a korszak uralkodó világlátásmódja és világértelmezési modellje, a racionalizmus, valamint a klasszicizmus, mint a korszak meghatározó művészeti irányzata meglehetősen távolságtartással, ha nem *hűvösen* viszonyult a képiséghez, és ezáltal a vizuális művészetekhez is. Tagadhatatlan tény, hogy a nemzeti nyelvű kultúra jegyeit művészi anyagukban nyilvánvalóbban magukban hordozó irodalmi művek előbb, míg a nemzeti tematikát hordozó vizuális alkotások néhány évtizednyi időbeli eltolódással kapcsolódtak be a modern közép-európai nemzetek önmeghatározásának küzdelmes folyamatába. Ennélfogva a 19. század első néhány évtizedében a közép-európai nemzeti törekvések manifesztációjának legfontosabb megnyilvánulási terepévé az anyanyelvi kultúrához szorosan kapcsolódó nyelvészet, etimológia és irodalom vált, és a modern nemzet ügye csupán később terjedt ki a képzőművészet területére.

Amennyiben a 19. századi tudományosság, történettudomány, publicisztika, politika, irodalom területén elkülönítjük azon kijelentéseket, műveket, amelyek a modern nemzettel kapcsolatosak, akkor ezek összessége egyfajta sajátos jelentésmezőt alkot.¹ E jelentésmező legfontosabb jegye, hogy a modern nemzethez tartozó önmeghatározási igényhez és a más nemzetektől való elkülönülési folyamathoz kapcsolódó tartalmakat hordoz.² A jelentésmező formálódásával, belső szerkezetével, viszonyával más jelenségekhez a nemzeti emblematizmus foglalkozik.³ Más szóval a nemzeti emblematizmus a kor nemzeti tematikával bír, vagy a nemzetformálásra hatást gyakorló tudományos, nyelvészeti és művészeti alkotások korpuszán folytatja vizsgálódásait.⁴ A 19. század első felének nemzeti emblematizmusára a prepozitivistá tudományosság módszertani sokfélesége nyomta rá a bélyegét, amely ezáltal a modern európai tudománytörténet színes fejezetét is alkotja.⁵ A nemzeti emblematizmus másik fontos jellegzetességét a romantikus történettudomány nemzettel kapcsolatos autoszugesztívus eljárásai

¹ Vö. Kiss Gy. 2005.

² A magyar–szlovák viszonyrendszerhez lásd: Käfer 1991.

³ A szimbolikus földrajzhoz lásd: Antohi 2000.

⁴ Vö. Kiss Szemán 2014: Különösen a *Národný emblematizmus Slovanů* című alfejezettel, 95–98.

⁵ A tudományosság és a nemzet viszonyához vö. Jessen–Vogel 2002.

módszerei adják, amelyek a nemzeti történelemmel kapcsolatos közép-európai diskurzust azóta is jelentős mértékben meghatározzák. A nemzeti emblematizmusra ezenkívül rendkívül jellemző a nemzeti koncepció mentén megvalósuló tudományos, nyelvi, irodalmi szinkretizmus, amely a területek műnemi és műfaji keveredését okozza.⁶ E rendkívül összetett tudományos és művészi ismereteket igénylő területre merészkedem ennek az esettanulmánynak a megírásával is, amelyben egy probléma megoldásának kísérletét foglalom össze azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a nemzeti emblematizmus kutatási területén elévülhetetlen érdemeket szerzett ünnepeltet is bevonjam a megoldási folyamatba.

A nemzeti élet kezdetekben prenumerációs alapon zajló,⁷ tökehiányos, „alacsony költségvetésű” működtetésének gazdasági kényszere korlátozott számú lehetőséget kínált arra,⁸ hogy már a nemzeti mozgalmak korai fázisában megjelenjenek nemzeti tartalmak a nagyobb költségigényű képzőművészeti műfajok területén is. A nemzeti tematikájú szövegeket csupán évtizedes késéssel követték hasonló tartalmú vizuális megjelenési formák (grafikák, festmények, szobrok), mégpedig már a nemzeti mozgalomnak azon fázisában, amelyben a megizmosodott pénzügyi háttér és a fölszabadító erejű romantikus képiség együttes erővel söpörték félre mindazon anyagi, valamint pszichológiai korlátokat, amelyek a nemzeti tartalmak vizuális manifestálódását addig hátráltatták.

Jellemző példája ennek a textus és a vizuális művészeti ágak közötti fáziseltolódásnak a cseh és a szlovák nemzeti emblematizmus vonatkozásában, hogy a cseh és a szlovák nemzeti mozgalom leginkább emblematikusnak tartott irodalmi alkotásához, a Ján Kollár evangélikus költő tollából származó lírai-elbeszélő költeményhez⁹ hasonló jelentőségű képzőművészeti alkotás nem állítható párhuzamba. Maga a költői mű sem tartalmazott képzőművészeti illusztrációkat, és jelentősebb alkotók ecsetjéből származó műveket – holott rendkívüli hatása a cseh és a szlovák nemzeti életre vonatkozóan megkérdőjelezhetetlen – csak a század utolsó harmadától fogva, vagy még később ihletett.¹⁰

A lírai-elbeszélő költemény immanens képi világa eleve sem mondható egységesnek: jelentős változásokon ment keresztül már az 1824-es első megjelenése utáni néhány évben is. Az 1832-es, bővített kiadásig eltelt nyolc évben a költői képzelet és fantázia jóval extravagánsabb megjelenési formákat öltött mint annak előtte: Kollár ugyanis két új éneket szerkesztett az eredeti háromhoz. A *Szlávia leányának* első, három énekből álló kiadásában a lírai alany

⁶ E keveredés egyik legjellemzőbb műfaja az útleírás, amellyel kapcsolatban lásd: Faktorová 2006.

⁷ A prenumeráció magyar vonatkozásaihoz vesd össze Demmel 2011. Különösen a *Prenumeráció története és forrásértéke* című fejezettel, 173–175.

⁸ Magyar vonatkozásait lásd: Fülöp 1978. Szlovák vonatkozásait lásd: Kollárová 2006, Demmel 2011, különösen *A szlovák olvasóközönség 1836 előtt* című fejezetet (176–177.).

⁹ Kollár 1824; Kollár 1832; Kollár 1852.

¹⁰ Az ide vonatkozó szlovák szakirodalom rendkívül szegényes. Vö. Dubnická 1952. Releváns cseh képzőművészeti ábrázolásaihoz vö. Alfons Mucha *Szláv eposzába* (állandó kiállítása jelenleg a prágai *Veletržní palácban*) tartozó képei közül például *A szlávág történetének apoteózisát* (1926–1928), valamint szlovák grafikai illusztrátorát, Martin Benka munkáit a következő kiadásból: Kollár 1946.

németországi, csehországi és magyarországi emblematikus nemzeti folyókhoz köthetően írta meg hazatérését a mintegy két éven át tartó jénai tanulmányairól: a németországi Elba, Rajna és a Saale, a csehországi Moldva és a hazaiként érzékelt Duna énekei azt a területet jelölték ki, amely a közép-európai szlávság emblematikus élettere volt, másrészt azt az irányt jelezték, amely Kollárt a saját nemzetéért érzett felelősség tudatosulási folyamatának köszönhetően visszavezette szűkebb hazájába.¹¹ A pesti evangélikus egyházközség szlovák káplánja ezt az amúgy sem túlságosan epikus szűzsét egészítette ki a nyolc évvel későbbi kiadásban két új énekkel. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy ez a két új ének a romantikus képiség szempontjából jóval erőteljesebb impulzusokkal lepte meg az olvasókat, mint az előzőek: ezekben ugyanis a lírai elbeszélő a szláv pokolba és mennyországba tett látogatását írja le. A menny- és pokolbéli látogatás határozottan középkori és barokk vizualitású,¹² expresszív képek sorozatából áll, amely furcsa feszültségben áll a reneszánszot és klasszicizmust idéző szonettkoszorú szigorú formai világával. Az ehhez a bővített kiadáshoz írt, önálló kötetben megjelentetett *Magyarázatokban*¹³ Kollár prózai-filológiai kísérszövegekkel látta el egyes szonettjeit, és kommentálta a bennük található, szlávssággal kapcsolatos tudományos, történeti, művészeti, műveltségi és egyéb ismeretanyagot. Mindez annak egyik bizonyítéka, hogy Kollár számára a költői mű apropóul szolgált arra, hogy a nemzeti emblematizmust kiterjessze az eszkatológia területére is, hogy pontosan kijelölje a formálódó szláv (cseh–szlovák) nemzet földön túli dimenzióit is azáltal, hogy az arra érdemteleneket a szláv pokolba, míg az arra érdemeseket a szláv mennyországba juttatta.

2. Borisz és Gleb, az 582. szonett orosz szentjei

Ján Kollár nemcsak költőként, hanem a 19. század eleji szlavisztika egyik jeles személyiségeként is fontos alakja az európai kultúrtörténetnek. Szellemi atyja volt a szláv kölcsönösség elméletének,¹⁴ amelyet a Szentpétervártól Berlinig, Varsótól Belgrádig terjedő kapcsolati hálójának segítségével¹⁵ terjesztett a szláv világban, és amely megannyi szláv nép kultúrtörténetében komoly szerepet játszott.¹⁶ Kollár filológusi munkásságát, bár a költővel foglalkozó

¹¹ Kollár–Putna 2014. Az *Itinerář Slávy dcery* fejezetben (348–353.) térképeken is megjelenítette a *Slávy dcera* lírai alanyának emblematikus szláv élettereit.

¹² A lehetséges előzményeket a szakirodalom hosszan kutatta, mindeztől nem túl nagy meggyőző erővel. Mindazonáltal a cseh nyelvű barokk irodalom felekezetiességtől függetlenül nem elhanyagolható Kollár esetében sem. Vö. Manni–Šteyer 1676. Manni *La priggione eterna dell'Inferno* (1666) című művének cseh fordításáról van szó.

¹³ Kollár 1832.

¹⁴ A szláv kölcsönösségről szóló írása először rövidebb formában cseh nyelven, majd kibővítve németül jelent meg. Kollár 1837.

¹⁵ Demmel 2007.

¹⁶ Ivantyšinová (szerk.) 2006; Angyal 1964; Batowski 1954; Franko 1893; Georgiev é. n.; Klátik 1966; Kudělka 1958.

Alfons Mucha: Szláv eposz 20. kép.
A szlávok apateózisa. A szlávok
emberiessége (1926)

szakirodalom immár másfél száz évre tekint vissza,¹⁷ szokás figyelmen kívül hagyni, vagy csupán kézlegyintéssel elintézni.¹⁸ Ugyanakkor azonban újabb kutatásaim azt bizonyítják, hogy Kollár az egyik leghatékonyabb terjesztője és szintetizátora volt a prepozitivist szlavisztika által föltárt legfontosabb forrásoknak és a szlávssággal kapcsolatos kutatási eredményeknek: a szláv kölcsönösség jegyében különös gondot fordított arra, hogy a szláv filológiai ismeretek elérhetővé váljanak a szélesebb olvasóközönség számára is, valamint hogy a szlávok megismerjék egymás nyelvét, történelmét és kultúráját. E koncepciójának köszönhetően Oroszország többnyire úgy szerepel a műveiben, mint egyedüli szláv állam, amelynek keretei között függetlenül fejlődhetett.¹⁹ E kitüntetett hely az oroszokat nemcsak a szláv kölcsönösség eszmerendszerében illette meg, hanem Kollár teljes filológusi munkásságában is, amely orosz kapcsolatain is alapult.²⁰

A *Szlávia leánya* szláv poklot bemutató ötödik énekében található az 582-es számot viselő szonett, amelynek főszereplői az orosz államiság kialakulásának időszakához kapcsolódó első orosz szentek, Borisz és Gleb, jobban mondva mártírhálalukért felelős gyilkosaik. A kollári versszituációt a Rossz Szellem (Ďas) alakítja ki, aki csapatával nekigyürkőzik, hogy egy oszlopot beásson a földbe. Ezek után hét orosz férfit korbácsütésekkel arra kényszerítenek, hogy körbefussák a rudat. Az infernalis szonett második versszaka a lírai alany által a pokoli kirándulásra elkísért Szlávia leányának rémült fölkiáltásával indul, amelyet annak látványa okoz, hogy a bűnhődők belei – amelyek végét azt megelőzőleg egy földbe vert cölöphöz rögzítették – futásuk közben föltekernednek az oszlopra.

Před tau wyhni Ďas, ten podkasalec,
S rasem do země slaup wkopali,
Potom sedem Rusů nutkali
Knotem, běhat wůkol něho cwalec;
Při čemž, hrůza! střewa o ten walec
Jako šnůrky se jim snowali, (582., 1–6.)

¹⁷ Dvončová 1966.

¹⁸ Ezzel kapcsolatban részletesen lásd: Kiss Szemán 2008.

¹⁹ Mráz 1946.

²⁰ Zajceva 1963.

A rettenetes büntetés okára az ezután következőkben derül fény: Szvjatopolk orosz herceg és bűntársai azzal vonták e rettenetes büntetést magukra, hogy a herceg kitervelte testvéreinek, Borisznak és Glebnek a meggyilkoltatását, majd hat társát azzal bízta meg, hogy végrehajtsák a gyilkosságokat.²¹

Swatě muže Borisa a Gljeba
Krutě ztrznili jsau, zpátečně
Klín tu klínem vybíjeti třeba. (582.,
12–14.)

A szonett szentenciaszerű sorral zárul, amely a „szeget szeggel” mondás cseh nyelvi megfelelőjeként azt az öszövet-ségi gondolatot sugallja, hogy a büntetés mértékének azonosnak kell lennie az áldozatok halálának körülményeivel.

Kollár Borisz és Gleb történetét a Nesztor-krónika²² orosz nyelvű szövege alapján idézi meg.²³ Eszerint Borisz és Gleb Szent Vlagyimir kijevi nagyfejedelem fiai voltak, akik a nagyfejedelem halála után a számos, trónra igényt formáló fia között 1015–1019 között dúló viszály idején veszítették életüket. Boriszt és Glebet az ortodox egyház azért tiszteli szentekként, mert bár lehetőségük lett volna rá, mégsem álltak ellent a fegyverrel rájuk támadó idősebb féltestvérüknek, Szvjatopolknak, aki apjuk halála után egyeduralomra tört a fejedelemségben.

Az orosz szentek vértanúsága tagadhatatlanul új, a romantikához köthető orientalista elemként²⁴ jelenik meg a nyugati szláv (cseh és szlovák) emblemikus nemzetrajzban, ugyanakkor

Szlávia leánya
Martin Benka illusztrációja

²¹ A *Magyarázatokban* Kollár Nesztor *Krónikájának* 1015. évi bejegyzését idézi meg orosz nyelvű latin betűs átírásban. Kollár 1832: 454–455.

²² A krónika modernkori kiadása Schlözer nevéhez fűződik, ugyanakkor a szóban forgó év nem szerepel a Schlözer-féle kiadásban, mert nem éri el azt. Vö. Schlözer 1802. Utána folyamatosan jelent meg a többi kötete 1809-ig, de a mű befejezetlen maradt. A kutatás további, bár az esettanulmányhoz nem szorosan kapcsolódó kérdése, hogy Kollár honnan idézte a krónika szövegét.

²³ „Srow. Nestor, *Ljetopisy*, r. 1015” In: Kollár 1832: 454–455.

²⁴ Said 2000.

azonban ez az új elem mintha inkább ürügyül szolgálna arra, hogy a szentek történetén túlmutatva maguknak a gyilkosoknak a bűnhődését állítsa a költő a vers középpontjába.

Ez a fajta bűnhődés mind vizuális, mind pedig hagiográfiai szempontból számos kérdést vet föl. Borisz és Gleb gyilkosainak büntetése a képiség szempontjából elsősorban azért érdemel figyelmet, mert jóval expresszívebb, mint az orosz szentek mártíriumához kapcsolódó alaptörténet bármiféle képi ábrázolása. Hagiográfiai szempontból pedig azért érdekes, mert nem köthető az eredeti orosz szentek történetéhez. A közép-európai szláv nemzeti emblematizmusban újszerű elemként megjelenő Borisz és Gleb története valójában egyfajta visszatérést jelent a közös európai, ezen belül is a szláv gyökerekhez. Borisz és Gleb orosz kanonizációja ugyanis egyik legfontosabb kelet-európai eseménye annak az európai szenttéavatási hullámnak, amelynek során a középkori államalapító fejedelmi és királyi dinasztiák bizonyos családtagjaikat a szentek közösségébe léptették: a kutatások szerint a szóban forgó orosz szentek története minden bizonnyal Szent Vencel élettörténetének és mártíriumának kulcsfontosságú motívumait őrzi.²⁵ Az orosz fejedelmi és cseh királyi családok soraiból kikerülő szentek mártíriumának és megdicsőülésének képi ábrázolásába ugyanakkor semmilyen formában nem tartozik bele a szóban forgó szonettben szereplő gyilkosok bűnhődésének módja. Valljuk be, hogy az emberi hasüregből egy oszlop köré tekeredő belek képe – még akkor is, ha a romantika sok mindent felelevenített a középkor történeti hagyományaiból, és maga a motívum előkelő helyet foglalna el a rémromantika horrorkatalógusában – rendkívül sajátos. Olyannyira, hogy másutt, egy korábbi történeti korszakban érdemes inkább az eredetét kutatni. A tárgyalt szonettel kapcsolatban számomra a legizgalmasabb kérdést az jelenti, hogy a szlovák evangélikus papköltő a 19. század harmadik évtizedében milyen kulturális hagyományból meríthette a szóban forgó jelenetet, és azt milyen megfontolásból ötvözte Borisz és Gleb orosz szentek történetével.

3. Szent Erasmus élete, mint Kollár egyik lehetséges inspirációja

Mivel az orosz vértanúk életének képzőművészeti megjelenítése természetesen nem lépte túl az ortodox szentek ábrázolásának megszokott kereteit (Boriszt és Glebet elsősorban megdicsőülve, párosan, esetleg lóháton szokás ábrázolni anélkül, hogy haláluk drámai körülményeit hangsúlyozták volna),²⁶ a büntetésnek és bűnhődésnek a kollári szonettben megjelenő különösen kegyetlen módja tehát – és annak vizualizálása a költészet eszközeivel – nyilvánvalóan más forrásokból táplálkozik. Feltételezésem szerint Erasmus ókeresztény szent hagiográfiájából, aki antióchiai püspökként híresült el a Krisztus-követők diocletianusi üldözésének korában. Erasmus az üldözések elől menekülve kénytelen volt elhagyni kisázsiai szülővárosát, és a liba-

²⁵ Klaniczay 2002. Klaniczay könyve 112. oldalán ad összefoglalást az ide vonatkozó szakirodalomról.

²⁶ A legjellemzőbb ikonikus ábrázolásokat lásd: <http://www.pravoslavie.ru/arhiv/001218154426.htm> (Utolsó ellenőrzés: 2015. szeptember 24.)

Szent Borisz és Gleb ikonja

Szent Borisz sátrában
imádkozik a Megváltóhoz

Szent Borisz meggyilkolása

noni hegyekbe menekült, ahol remeteéletet élt. Amikor hét év után megjelent álmában egy angyal, és visszaküldte a püspökségébe, Erasmust elfogták, megkínózták, hasüregéből a beleit egy orsóra vagy rúdra csavarták. Mindezt isteni csodával túlélte, hajóra szállt, és egy tengeri vihart lecsendesítve megmentette az őt szállító hajó legénységének és utasainak életét. A tengeri kaland után az itáliai Formia városában kötöttek ki, ahol folytatta püspöki tevékenységét, és magas kort megérve hunyt el. A tengeri vihar lecsönnesítésének okán nemcsak a hasi bántalmakban és fájdalomban szenvedők, hanem a tengerészek is védőszentjüként tisztelik. (Erasmus neve olasz formában Elmóként hangzik – viharok idején az árbóc körüli elektromos kisüléseket hívják Szent Elmo tűzének.)

A kollári életmű nagyságához és jelentőségéhez képest meglepő állításnak tűnhet, hogy a vele foglalkozó óriási terjedelmű szakirodalom ezzel a kérdéssel még egyáltalán nem foglalkozott. Ennek egyik magyarázatát abban látom megjelenni, hogy a költő és filológus, az emblematisz nemzetrajz követelményeinek eleget téve, folyamatosan bővítette a Szlávia leányát, és az ily módon egészen szerzője 1852-ben bekövetkezett haláláig újabb és újabb énekekkel, szonettekkel, valamint egyéb nyomtatott művekben vagy levelezésben megjelenő filológiai magyarázatokkal egészült ki. Az életmű és ezen belül a lírai-elbeszélő költemény ilyenfajta bővülése azt eredményezte, hogy a teljes költői és filológiai mű csupán a század második felében, Kollár halála után zárult le, vagyis abban a korban, amelynek szláv (cseh és szlovák) olvasóközönsége is – nem utolsósorban az 1848–49-es forradalmak és szabadságharcok bukásának következtében – túllépett a művön, érdeklődése más irányba fordult, irodalmi ízlése pedig alapvetően megváltozott. Az életmű befogadói szelekciójának folyamata során a nemzeti irodalmi kánonból kikerült Kollár filológusi, történeti, egyházi munkásságának javarésze és ezáltal a kollári recepció is jelentősen leszűkült: a *Szlávia leánya* természetesen ilyen formában

is az érdeklődés középpontjában maradt, ám elsősorban annak 1824-es első kiadására szűkölt, azon belül is csupán az *Előénekek*nek és néhány tucat emblematikus versnek a tárgyalására korlátozódott. Azaz a későbbi kiadások, az azokhoz fűzött filológiai, művészeti, tudományos magyarázatok kikerültek a központi kánonból. Ennek a folyamatnak a következtében az 1832-es változatban megjelent szóban forgó szonett sem számíthatott az olvasóközönség fokozott érdeklődésére. Az életműre irányuló befogadói aktivitás csökkenése, valamint az irodalomtudományi interpretáció szűkülésének következtében tehát egyáltalán nem meglepő, hogy az erasmusi hagiográfia kollári forrásvidéke és annak problematikája eddig észrevétlen maradt a szakirodalom számára. Ezen észrevétlenség az egyik oka annak, hogy a probléma tárgyalása kapcsán arra vállalkoztam, hogy bemutassam azon kísérleteimet, amelyeket ennek a problémának a megoldása kapcsán tettem. E bemutatás a probléma eddigi vázolásán kívül tartalmazni fogja még a kutatói hipotézisen alapuló kutatási folyamat ismertetését, valamint néhány feltételezésemet is. Ugyanakkor – éppen a szakirodalom hiányosságai miatt – eredménynek tekintem azt is, ha valamelyik hipotézisemet negatív megállapítással ugyan, ámde mégis lezárhatom. A nem járható utak lezárása mellett újabb föltételezéseket kockáztatok meg abban a reményben, hogy a kutatás valamely későbbi fázisában a probléma megoldódik, vagy esetleg valamely kutatótársam megoldást lel a problémára.

A mosóci születésű Ján Kollárt szülei néhány év népiskolai oktatás után a közeli, németajkú Körmöcbányára küldték tanulni, ahol az ottani evangélikus líceumot látogatta. Ezeket a diákeveket Kollár úgy örököltette meg *Emlékirataiban*,²⁷ mint amelyek tele voltak nemzeti villongásokkal a német és a szlovák ifjúság között, ugyanakkor iskolai tanulmányaiban alapos előmenetelre tett szert, a művészetek területén pedig mind a költészetben, mind pedig a festészetben sokat fejlődött tanárainak és a városban dolgozó festőművészeknek köszönhetően. A művészetekre fogékony diák nagy teret szentelt életrajzában a városban és környékén található természeti és építészeti szépségek megrajzolásának, megfestésének is.

A körmöci arany fénye a 19. század elejére ugyan jócskán megkopott már, ám a város így is sok érdekes látnivalót kínált Kollár számára. A német telepesek által alapított bánya- várost a Várhegy uralja a felső-magyarországi gótika egyik legszebb építményével, a Szent Katalin-templommal. A templom mellett található egy csontkápolna is, amelynek földfelszín feletti része gótikus rotunda formájában középkori freskóciklust őrzött meg. A mára meglehetősen elmosódott ciklus ábrázolásai (nem is sikerült használható minőségű képeket készítenem) ugyanakkor nyilvánvalóan Szent Erasmus életének fontos eseményeit örökítik meg. Erasmusról az egyház történetében először Szent Jeromos Mártirologiuma emlékezett meg, majd a 9. századtól fogva kultuszát Gaetai János, a későbbi II. Gelasius pápa által írt életrajza támogatta. Német nyelvterületen Magdeburg és a hallei Moritzberg vált az Erasmus-kultusz központjává, majd a 14. századtól fogva Erasmus a tizennégy segítőszent egyikévé vált többek között Szent Katalin vagy Szent Balázs társaságában.²⁸

²⁷ Kollár 1832.

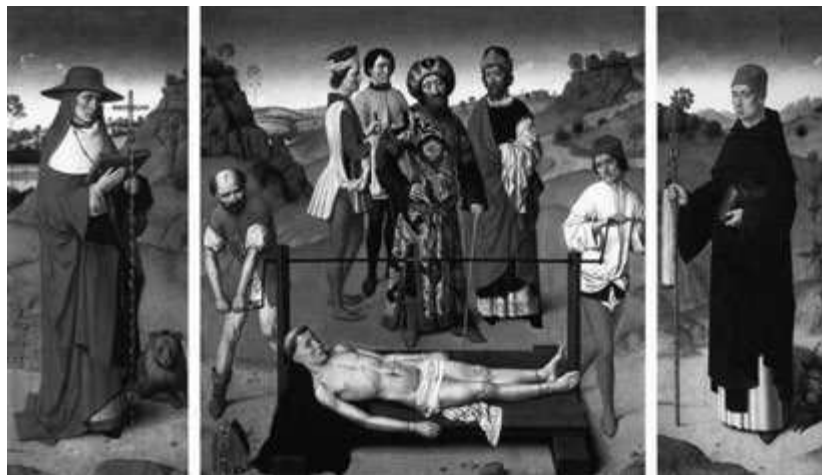
²⁸ Bautz 1975: I., 1524.

A Szent Erasmus-kultusz közép-európai elterjedéséhez nyilvánvalóan hozzájárultak a német telepesek, akik számos felső-magyarországi bányaváros között megalapították Körmöcbányát is. A tizennégy védőszent tiszteletét erősítették élénk németországi hitéleti és művészeti kapcsolataik is. A németországi eredet mellett szól az a tény is, hogy a tizennégy segítőszent együttes kultusza is leginkább a német telepesek által alapított nyelvi és kulturális szigeteken terjedt el. A Szent Katalin-templom közelében álló karneri freskóciklusának egyik jelenete éppen azt ábrázolja, amint az antióchiai püspök beleit kínnói föltekерik egy rúdra. A következtetés első pillantásra meglehetősen kézenfekvőnek látszik: Kollár életének korai szakaszában, körmöcbányai diákként láthatta ezeket a képeket, hogy aztán felnőtt művészként használja föl őket arra, hogy történelmi figurák megelevenítésével, a nemzeti emblematizmus kívánalmainak megfelelően alkalmazza az orosz szentek gyilkosainak megbüntetésére, s így újszerű módon járuljon hozzá a szláv emblematizmus történeti panteonjának újkori megformálásához.

A tetszetős feltételezésnek azonban több buktatója is támadt. Amellett, hogy kérdés-ként vetődik föl, hogy egy 19. század eleji evangélikus lelkész milyen mélységben ismerhette a katolikus segítőszentek élettörténetét, sokkal nagyobb súllyal esik latba az a másik történelmi körülmény, hogy a reformáció terjedésének idején a felső-magyarországi bányavárosok jelentős része áttért az evangélikus hitre. Nem jelent kivételt ez alól Körmöcbánya sem, ahol a csontkápolna freskóit a reformáció idején, amikor a bányaváros polgársága lutheránus hitre tért át, lemeszelték. Hosszú évszázadokig a felekezeti küzdelmek jellemezték a város történetét. A 19. század elejére ugyan a Szent Katalin-templomot a karnerral együtt ismét a katolikusok használták, ez azonban nem jelentette azt, hogy az eredeti, 14. századi állapotot helyreállították volna. Ennek egyik bizonyosságával szolgál például Römer Flóris *Régi falképek Magyarországon* című műve,²⁹ amelyben nem szerepelnek a körmöcbányai csontkápolna középkori falképei. Hasonló tapasztalattal szolgál ebben a vonatkozásban Stornó Ferenc munkássága is, aki az 1880-as években restaurálta és a kor szellemének megfelelően neogót stíluselemeket érvényesített a Szent Katalin-templom konzerválása és átépítése folyamán. A templom restaurálásáról írott *Die Schlosskirche in Kremnitz* című könyvben azonban egyáltalán nem található híradás a rotundáról és a benne lévő freskóciklusról.³⁰ A Műemléki Hivatal tervtárában található ugyan egy 19. század végi rajz a karnerről, amely azt keresztmetszetében ábrázolja – köszönet érte Papp Szilárd művészettörténésznek, aki utánajárt a dolognak –, de a freskók nincsenek bejelölve rajta. Mindebből az következik, hogy Ján Kollár a 19. század első évtizedében, azaz a körmöcbányai evangélikus liceum diákjaként minden bizonnyal nem láthatta őket, ily módon nem ezekből ismerhette meg Szent Erasmus életének történetét. E tény persze nem zárja ki azt a körülményt, hogy a város német és szlovák polgárai más módon ne őrizték volna a tizennégy segítőszent együttes vagy egyenkénti hagyományát, ez azonban a kollári életmű alapján egyelőre nem bizonyítható.

²⁹ Römer 1874.

³⁰ Storno 1887.

Dirk Bouts

A második legkézenfekvőbb kutatói hipotézis szerint Ján Kollár, bár evangélikus lelkészként nyilvánvalóan nem oszthatta a szentekkel kapcsolatos katolikus álláspontot, latinos műveltségi, valamint teológia- és egyháztörténeti tanulmányaiban megismerkedhetett mind az ókori, mind pedig a későbbi korok szentjeinek életével. A szentek életének egyik évszázadokon át legismertebb gyűjteményét Voraginei Jakab (Jacobus de Voragine) domonkos szerzetes állította össze a 13. században. A *Legenda aurea* még a 19. században is megjelent latin nyelven: az 1831-es lipcsei második kiadásban például Erasmus a 199. a szentek sorában.³¹ Hasonló módon jöhetnek még forrásként számításba a 18. század folyamán megjelent szentek történetei: leginkább talán a Jean Bolland jezsuita történész és követői által 1643-tól folyamatosan, több évszázadon át megjelentetett monumentális *Acta sanctorum* (amely hónapok szerint tette közzé a szentek történetét), vagy esetleg valamely, ezen a művön alapuló népszerű német vagy cseh nyelvű kiadvány.

A kutatás harmadik iránya ezzel párhuzamosan Kollár németországi tanulmányaira irányul, amikor is a jénai egyetem diájaként beutazta és bejárta azt a környéket, amely mind a németországi Erasmus-kultusznak, mind pedig a tizennégy segítőszent tiszteletének szűkebb páttriája volt. Negyedik lehetőségként további irodalomtörténeti és kultúrtörténeti kutatások rajzolódhatnak ki, hiszen Erasmus élete számos inspirációt jelentett mind a virágzó középkori, mind a barokk művészek számára. Írásos forrás mellett látszik szólni többek között az

³¹ Jacobi a Voragine MDCCCI: *Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit Dr. Th. Graesse potentissimi regis Saxoniae bibliothecarius. Editio secunda.* (...) Lipsiae Impensis librariae Arnoldianae... 890–893.

a körülmény is, hogy Kollár szonettjében – a szokásos képzőművészeti ábrázolásokkal ellentétben³² – földbe ásott, függőleges cölöpről van szó, amelyből arra következtethetünk, hogy valószínűleg nem konkrét képzőművészeti élmény áll a szonett mögött, hanem Kollár költői képzelete.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a szóban forgó esettanulmány a 19. századi nemzeti emblematizmusnak arra a fontos jellegzetességére világít rá, hogy az szinkretisztikus módon összeolvasztva irodalmi műfajokat, tudományos és egyháztörténeti elemeket igyekezett megteremteni azt a műveltségi területet, amely a modern nemzet alapja lehet. A szláv emblematikus történelem megteremtésének érdekében Kollár, aki evangélikus lelkész volt, két orosz szentet igyekszik beemelni a szláv történelmi panteonba. Ehhez egy katolikus szent életéből vett büntetésmódot rendelt hozzá, mégpedig a szláv emblematikus törvénykönyv és büntetésvégrehajtás jegyében. A középkori próza hagiográfiai elemeit ily módon egy reneszánsz lírai műfajban kísérelte meg újfogalmazni. Az irodalmi „crossover” legfontosabb célja pedig az volt, hogy a nemzeti emblematizmus módszerével elősegítse a modern szláv (cseh–szlovák) nemzet megteremtését.

Kiss Szemán Róbert

Források

KÉZIRATOS FORRÁSOK

- Demmel József 2007: *Népdalok és előfizetők. Adalékok Ján Kollár kapcsolathálójához.* (Semináriumi dolgozat, kézirat) ELTE BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Szlovák szak, április 19.
- Georgiev, Emil é. n.: *Ján Kollár, pevec slovanskej družby.* SAV Könyvtár Irodalomtudományi Intézet, Archivum 175. sz. jelzet, bolgár nyelvű gépirat, mellette szlovák nyelvű fordítása: Vincent és Milka Blanár, é. n.

³² Vö. például idősebb Dieric Bouts: *Szent Erasmus mártíromsága* című Triptichonjával (cca. 1458), a leuveni Sint-Pieterskerkben.
(http://www.wga.hu/html_m/b/bouts/dirk_e/altar/2erasmu.html – Utolsó ellenőrzés: 2015. szeptember 24.)

Hivatkozott irodalom

- (Angyal András) Angyal, Andrej 1964: Sarmatizmus, ilyrizmus, panonizmus. In: *Philologica*. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. XVI. Bratislava, 49–54.
- Antohi, Sorin 2000: Habits of the Mind. Europe's Post-1989 Symbolic Geographies. In: Antohi, Sorin: *Between Past and Future*. Central European University Press, New York – Budapest, 61–77.
- Batowski, Henryk 1954: Kollár v Poľsku. Informatívny náčrt. *Slovenská literatúra* (1.) 432–463.
- Bautz, Friedrich-Wilhelm 1975: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* I, Bautz, Hamm, 1524.
- Demmel József 2011: *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Kalligram, Pozsony.
- Dubnická, Elena 1952: Ján Kollár a výtvarné umenie. *Kultúrny život* (7.) I. része: 7. február 16. 6., II. rész: 8. február 23. 7.
- Dvončová, Jana 1966: J. Kollár filolog. *Jazykovedné štúdie* (9.) 148–168.
- Faktorová, Veronika 2006: Poetika biedermeieru a idea slovanské vzájemnosti v Kollárově italském cestopise. *Slovanství a česká kultura 19. století. Sborník příspěvků z 25. plzeňského mazioborového symozia*. KLP, Praha, 384–394.
- Franko, Ivan 1893: Szlovjanszka vzaimniszty v rozumino Jana Kolljara i teper. *Narod*. I. rész: Kolomnja 15. d. avguszt. I. rész: 153–157. II. rész: 198–201. III. rész: 248–251. IV. rész: 296–298.
- Fülöp Géza 1978: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ivantyšinová, Tatiana (szerk.) 2006: Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe. In: *Slovanské štúdie*. Zvláštné číslo 4. Vydáva Spoločnosť pre dejiny a kultúry strednej a východnej Európy a Historický ústav SAV.
- Jessen, Ralph – Vogel, Jakub 2002: Einleitung. Die Naturwissenschaften und die Nation. Perspektiven einer Wechselbeziehung in der europäischen Geschichte. In: Jessen, Ralph – Vogel, Jakub (szerk.): *Wissenschaft und Nation in der europäischen Geschichte*. Campus Verlag, Frankfurt – New York, 7–38.
- Käfer István 1991: *A mienk és az övék. Írások a magyar–szlovák szellemi kölcsönösségről*. Magvető, Budapest.
- Kiss Gy. Csaba 2005: *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest.
- Kiss Szemán Róbert 2008: Velký kreátor Kollár. Grundlage VII. Kollárovo dílo v nás. In: Řepa, Milan (szerk.): *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*. Nakladatelství Historický ústav, Praha, 393–402.
- Kiss Szemán Róbert 2014: *Slovanský Goethe v Pešti. Národní emblematismus středoevropských Slovanů*. Akropolis, Praha.
- Klanciczay Gábor 2002: *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults and Medieval Central Europe*. Cambridge University Press.

- Klátik, Zlatko 1966: Kollárova Slávy dcera a poézia chorvátskych romantikov. In: *Slavica Slovaca* (1.) 2., 164–192.
- Kollár, Ján 1824: *Slávy dcera we třech zpěvých od Jana Kollára*. Druhé vydání w Budjně, w Královské universitické tiskárně.
- Kollár, Ján 1946: *Slávy dcera ve třech zpěvích*. Matica slovenská, Martin.
- Kollár, Ján 1832: *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvých od Jana Kollára, Úplné vydání, W Pešti tiskem Trattnera a Károliho*.
- Kollár, Ján 1852: *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická w pěti zpěvých*. S přídawkem basní drobnějších. Vydání obnovené a rozmnožené. Tiskem P. P. Mechitharistů, We Widni.
- Kollár, Jan – Putna, Martin C. 2014: *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*. Akademia, Praha.
- Kollár, Ján 1837: *Ueber die literarische Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*. (Aus dem Slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedruckten, ins Deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser.), Gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, Pesth.
- Kollár, Ján 1832: *Wýklad čili Prjmětky a Wyswětlivky ku Slávy Dceře. S obrazy, s mappau a s Přídawkem drobnějšich básnj rozličného obsahu*. W Pešti tiskem Trattnera a Károliho.
- Kollárová, Ivona 2006: *Vydavatelía v 18. storočí. Trilógia k dejinám typografického média*. VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- Kudělka, Milan 1958: Kollárova Rozprava o vzájemnosti v překladu Josefa Lompy. In: *Slezský sborník* (56.) 321–250.
- Manni, Giovanni Battista – Šteyer, Matěj Václav 1676: *Věčný pekelný žalář*. Prága.
- Mráz, Andrej 1946: *Ruské momenty v diele Jána Kollára*. Transcius v Liptovskom Sv. Mikuláši.
- Rómer Ferenc Flóris 1874: *Régi falképek Magyarországon*. Atheneum, Budapest.
- Said, Edward 2000: *Orientalizmus*. Európa, Budapest.
- Schlözer, August Ludwig von 1802: *Nestor. Russische Annalen in ihrer Slavonischen GrundSprache*. Heinrich Dieterich, Göttingen.
- Storno, Franz 1887: *Die Schosskirche in Kremnitz*. Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien.
- Voragine, Jacobi a MDCCCI: *Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta*. Ad optimorum librorum fidem recensuit Dr. Th. Graesse potentissimi regis Saxoniae bibliothecarius. Editio secunda. (...) Lipsiae Impensis librariae Arnoldianae... 890–893.
- Zajceva, A. A. 1963: Jan Kollar i ruskko-csesszkije literaturnie szvjazi pervoj polovinu XIX v. In: Septunov, I. M. (szerk.): *Literatura szlavjanszkij narodov*. Vüpuszk 8. Akademija nauk SzSzSzR, Moszkva. Insztitut Szlavjanovedenija, Izdatelsztvo akademii nauk SzSzSzR, 99–141.